

ՀՆՁԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՅԳԱՐՈՂ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ահա՛ մի ժողովուրդ, մի ազգ, մարդկայնութեան մի անջատ խումբ, որ իրերի բնական ընթացքով մարտի դաշտն է դուրս մղուել և վճռել իւր վերջին արեան գնով ձեռք բերելու, ըստեղծելու իրեն համար գոյութեան այնպիսի նոր պայմաններ, որոնք պատշաճ լինէին արդարութեան, մարդկային անբռնաբարելի իրաւանց գէթ ամենատարրական դադափարին։ Ահա՛ և ասիական մի բռնապետութիւն, կատաղի մի գազան, որ փրփրած հայկական ովկիանոսի ալիքներից սպառնում է իւր ծանրութեան տակ փշուել, խորտակել այդ ապստամբ զօրութիւնը, որ յանդդոնում է իրեն համար վերելից գծուած կեանքի շրջանակից դուրս գալու և ստրուկ արարածներից ազատ, անկախ, հաւասար մարդիկ առաջ բերելու։

Եւ ահա այդ ժամանակ, երբ այդ երկու անհաւասար ոյժերը իրարու դէմ են ճակատաժողովում, հայ երիտասարդ, ինչե՛ր մէջ ես ուզում տեսնել քո դերդ, ի՛նչ՝ կեանքիդ խորհուրդը։ Մի մոռացիր որ քո վերաւորութեամբ, խոցոտութեամբ, բայց դեռ կենդանի, լիաթոք շնչող ազգիդ յառաջապահ երիտասարդներից շատերը այսօր այլ ևս չկան։ Նրանք արիութեամբ կատարեցին իրենց նուիրական պարտականութիւնը և չնայեցին իրենց կեանքը իսկ զոհ բերելու Ս. Գ. ուրծին՝ ո՛րը կախաղան բարձրանալով, ո՛րը բանտերի տամուկութեան մէջ մաշուելով, ո՛րը թշնամու սրին զոհուելով։ Չկան այլևս նրանք և պարտականութեան այդ զոհերի թողած տեղը դեռ բաց է, բաց։ Ո՞վ պիտի լինի նրանց արժանաւոր յաջորդը։ «Կեցցէ՛ ազատ Հայաստան», «Կեցցէ՛ Յեղափոխութիւն», այս եղաւ նրանց սրտահերձ վերջին կոչը, մի՞թէ այդ ձայների ալիքները ականջդ չհասան։ Հանդարտ է խիղձդ, ներքին աշխարհդ չի՞ վրդովուում, զգացմունքներդ չե՞ն ըմբոստանում և մտածմունքներդ չըթայւում, ուղղում դէպի այն երկիրը, ուրտեղից այդ ձայնը արձակուեցա՞ւ։

Մե՛ մոռացիր և այն, որ հետզհետէ աւելի խոշոր տառերով առաջդ է պատկերանում «Այժմ, կամ Նրբէք» երկառածը և քաղաքական աշխարհը յու-

զող խնդիրների բնաւորութիւնն էլ այդ միւլնոյնը հաստատում։ Արդ, այս ծանր պարագային դո՞ւ ինչ ես մտածում, որոշե՞լ ես քո դիրքդ, կանգնե՞լ ես քո պարտականութեանդ բարձրութեան վրայ և ամէն պատահականութեան առաջ պատրաստուե՞լ։ Նայիր, դեռ ո՛չ մի ժամանակ դիտութիւնը, մարդկային խելքի անպարագրելի թըռիչքը այնպէս օգնութեան չէր հասած թոյլին, փոքրին ընդդէմ անարդար զօրեղին, յոշոտող մեծին, որքան որ այժմ։ Նա տկարի անդաւաճան բազուկն է դարձել և նրան ամէն միջոց տուել քանդելու, խորտակելու, ոյժ երևան բերելու ու իւր իրաւունքը յաղթանակել տալու։ Այդ դիտութեամբն էլ դու արդէն զինուած ես, ուրեմն ի՛նչ է մտածմունքդ։

Արդեօք առաջդ արձանացած խնդրի բարդութիւնը տեսնելով՝ դու վիհերոտում, տատանւում ես և քեզ թոյլ, անկարող զգալով կուտակուած դժուարութիւնները հարթելու, դու նախամեծար ես համարում հեզնել ամէն ինչ, դառնալ մի Վ. օլթէն և «լաւագոյն համարել սեպհական պարտէ՞զդ մշակելու»։ Հետեւաբար ցանկանում ես վայելիլ, բաւականանալ միայն կեանքի այն պայմաններով, որ քեզ համար դժել են, քեզ շնորհե՞լ են։— Սակայն, երիտասարդ, դրանով դու քեզ չե՞ս դատապարտում և կոչմանդ դաւաճանում, զի կեանքի այն շրջադիժը որով դու ուզում ես բաւականանալ, ձեռք չէ՞ բերուած մարդկային անթիւ զոհերով։ Նրանք էլ մարդ, երիտասարդ էին, բայց նրանք չուզեցին մընալ մարդկային արժանապատուութիւնը ստորացրնող մի դրութեան մէջ. իրականութեան մատակարարած անարդարութիւնները, ընկերոջ, մերձաւորի սէրը նրանց վրայ պարտականութիւն դրեց ըմբոստանալ, թողնել ամէն հանգստութիւն, ամէն վայելք և պայքարի դաշտը դուրս գալ։ Եւ պարտականութեան այդ անվեհեր զինուորների խոցել, խոցուիլ և պատուոյ դաշտի մէջ ընկնիլն է, որ քեզ տուել է կեանքի այն պայմանները, որով դու ուզում ես հերիքանալ։ Արդ, դու քեզ իրաւունք ես տալիս ուրիշ արեան զինը վայելելու, ուրիշ աշխատանքը ուտելու, ծիշդ այն ժամանակ երբ դու քո պարտականութիւնիցդ ես ուզում խու-

սափիլ: Վո ամբարած գիտութիւնդ, քո միջա-
վայրդ քեզ դէմ չի բողոքիլ և պարտեղը մըշա-
կողիդ արհամարհիլ, երբ դեռ քեզ հանգստու-
թեան պայմաններ տուող խողովողուած քաջերի
յաջորդները աչքիդ առաջ շարունակում են ի-
րենց նախորդների անողոք կռիւը և պիտի շարու-
նակեն էլ, մինչև որ վերանայ մարդկային շահագոր-
ծումը մարդից:

— Իւր գոյութիւնը մուրացածոյ հիմունքների
վրայ դնել, ամբողջ էութեամբ ստրկանալ, անձ-
նատուր լինիլ կեանքի հաճոյքներին, սեպհական
անձի բարօրութիւնը և դիւրակեցութիւնը միայն
իրեն նպատակ անել — սա նշանաբան կարող է
լինիլ մի պարտաճանաչ հայ երիտասարդի:

Անհատական առաւելութիւններ փնտռել, ե-
սասիրութիւնը իրեն ուղեգիծ անել, միայն իրեն
շահագրգռող շարժառիթներին հնազանդիլ և ըս-
տացած գիտութիւնը անձնական երջանկութեան
միջոց դարձնել — սա երիտասարդի իդէալ է:

Խոյս տալ ճակատամարտից, վերջոտնիլ զրժ-
ուար խնդրի առաջ, երբ անդին հարկը հա-
զարաւորներ գերեզման են իջած և մի ամբողջ եր-
կիր գերեզմանատուն դառնալու վրայ է: Միթէ
հայ երիտասարդը այդ աստիճան ընկած, անպատ-
ուախընդիր և խտասիրտ է:

Անտարբեր, չէզոք մնալ, երբ մի ամբողջ ժո-
ղովուրդ անպատիժ կողովուրում, հարստա-
հարոււմ, արեան մէջ է լողում: Անշարժ, ան-
զո՞րծ նստիլ, ա՞նք փակել շայի ցաւի աւաջ և
վէրք առնելուց երկիւղ կրել հենց այն ժամանակ,
երբ մեզ խղճացող օտարն'րն իսկ մեզնից ո'յժ,
ո'յժ են պահանջում: Վառ, երիտասարդ, միթէ
այդ աստիճան ոճրագործ կարող ես լինել:

2է:

— Ազգիդ, ընկերոջդ վիճակը քեզ վրայ սրբ-
բազան պարտականութիւն է դնում, երիտասարդ,
որ յառաջ մղուիս, ձեռքդ առնես թոյլի, շահա-
գործուողի դատը և քո շտեմարանած գիտութիւ-
նիցդ օգտուելով՝ կեանքդ միայն միջոց համարես
առաջդ բարձրացած խութերը ոչնչացնելու. զրժ-
ուարութեանց աղբիւրը իսկ վեր ելնես և քո բո-
լոր էութեամբդ, երիտասարդական թափովդ աս-
պարէզ մտնես և զրկուողի իրաւունքը պահանջես:
Մի մարտիրոս ժողովրդի ազատութեան բարդ խն-
դիրն է սեղանի վրան դրուած, դա քեզ նիւթ է
մտածելու, քննութեան առնելու և շարժականու-
թեան մէջ մտնելու, որպէսզի դու էլ նրա լուծմա-
նը նպատես, աջակցես և այդպիսով քո կոչմանդ
բարձրութեան վրայ կանգնես: Վո պարտականու-
թիւնն է ամէն ձիգ թափել, պայքարել, որպէսզի
յառաջանայ իրերի մի այնպիսի նոր դրութիւն,
ուր երջանկութիւնը, բարօրութիւնը ընդհան-

րական լինի բոլոր հայերին, որ նա էլ ունենայ
բոլոր բանական էակներին արժանի մի քաղաքա-
կան և ընկերային վիճակ:

Ամէն հանգամանք պարզ կերպով ցոյց է տա-
լիս, և մենք էլ միանգամ ընդ միշտ համոզուած
պիտի լինինք, որ եթէ ուզում ենք ապրիլ իբրև
մարդ, ապա մենք ինքներս միայն պէտք է աշ-
խատենք մեր սեպհական փրկութեան համար. մեր
յոյսը ամենէն առաջ միայն մեր և մեր բազկի վրայ
պիտի դնենք, եթէ ոչ՝ կորած ենք, կորած:

Իւրաքանչիւր ոք շատ մտածեց իրեն վրայ,
շատ աշխատեց սողալ և իրեն միջավայրին յար-
մարիլ, ջանք ունեցաւ միայն իրեն համար առատ
բաժին հանել բնութեան վայելքներից, չուզեց
ձանաչել, տեսնել իւր բազմաչարչար ընկերոջ տուայ-
տանքը, չկամեցաւ նրան օգնութեան թռչիլ — և
ահա մեր այդ ինքնասիրութիւնը ընդհանուր զրժ-
բախտութեան, ընդհանուր թշուառութեան պատ-
ճառ դարձաւ: Մենք խուսափեցինք մեր պարտա-
կանութիւնից դէպի Ազգ, Հայրենիք, մի տանջուող
ժողովուրդ — և հա մենք կորստեան անդունդի
դուռը: Եւ այս մինչև երբ:

Մեռելները պէտք է իրենց մեռելները թաղեն.
բայց այդ քեզ համար չէ, հայ երիտասարդ: Ե-
թէ վայելչութիւնը, դիւրակեցութիւնը, անձի հան-
գրստութիւնը կեանքի նպատակ լինէր և մարդս
բաւականանար միայն իւր սեպհական երջանկու-
թիւնը փնտռելով, ապա հարկ չկար որ նա ունե-
նար բանականութիւն, զի անասունի անսխալ
բնազդումն էլ դրա համար նրան հերիք պիտի լինէր:

Մարդկայնութեան ամէն անջատ խումբ իրեն
պայքարող երիտասարդութիւնը ունի, որ իրեն
կեանքի աղն է կազմում և մարդկային յառաջա-
դիմութեան առաջին շարժիչ զսպանակը: Հատ
քիչ ազդ կայ որ աշխարհն ոտքի տակ գնացած
լինի, որքան Հայը և հա այդ թշուառ, մարդ-
կային նախնական իրաւունքներից զուրկ ազգի փըր-
կութեան գործն է, որ քեզ է կանչում և քեզ
վրայ սրբազան պարտականութիւն դնում մարտի
դաշտը դուրս գալու: Ուրեմն, եթէ գիտակցու-
թիւն ունիս, շտտալիւր կատարել պարտականութիւ-
նդ, որովհետեւ պարտականութիւն է, առանց որ
և է վարձատրութեան, առանց անձնական շահի
որ և է ակնկալութեան: Ինկերոջդ, ազգիդ ազա-
տութիւնը և երջանկութիւնը քեզ՝ իդէալ. մա-
քուր, անշահախնդիր բարոյականութիւնը քեզ՝
գործիք և դո՛ւ պիտի լինիս ուրիշների մէջ զա-
գափարի, սրտի, մեծահոգութեան տաքութիւն
ներշնչողը, անտարբեր, անգիտակիցներին դէպի
Վորժը բողաւառողը:

Վառ առաջինը քո անձնական օրինակով պիտի
հաստատես, որ ժամանակը հասել է, երբ ամէն

Հայ բարձրագույն իւր վճիռը պիտի տայ և պատ-
րաստ լինի ընդհանուր թշնամուն դիմագրաւելու
որպէս թէ ինքը մինակ լինէր: Արեւելի, կամ մար-
տնչի, ահա օրհասական երկառածը, և ըստին
վճռական է:

— Ահա Կալուսար ոյժերի առաջին բաղադրիչ
Հայը այսօր ծանր վերաւորուած է, սակայն թա-
փած արեան հեղեղը նրան չէ սարսափեցրել, չէ կա-
րողացել վերջոտնել տալ իւր իրաւունքից: Վեռնա
կանգուն է և յամառօրէն կառչած իւր գաղափարին.
նա հաւատացած ու համոզուած է, որ իւր ծոցի մէջ
նիւթական և բարոյական աշխարհի ոյժ ունի, որ
կարող պիտի լինի իւր արդար Վաստը վերջ ի վերջոյ
յաղթանակել տալ:

Այդ արիւննաթաթաւ և իւր ազատութեան
սիրով վառուած ժողովուրդն է ահա որ քեզ է ըս-
պասում, Հայ երիտասարդ, որպէսզի վաղընդպիոյթ
ասպարէզ մտնես և իւր ցրուած, անկերպարան ոյ-
ժերը կազմակերպես, կանոնաւորես ու վեհադոյն բո-
ւական իւր խրախուսիչ ոգին դառնաս:

Հայ երիտասարդ, կատարիր պարտականու-
թիւնդ, նա սուրբ է:

ՆԱՄԱԿ Ե. ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻՑ

ապրիլ 12, 1900

Խոստացած էի մեր կրած հարստահարութիւններու
և անյուր տառապանքներու մասին տեղեկութիւններ տալ:
Ահա ահա:

— 95-ի աղէտալի կոտորածի ժամանակ, բնիկ
Գարահիսարցի Մանուկ Էթմէքճեանը քրթանոս հա-
յաշատ գիւղէն քաղաքս եկած ատեն՝ ճամբան կըս-
պաննուի թուրք խուժանէն իւր ընկեր Գառնիկ անուն
Հայ երիտասարդին հետ մէկտեղ, երբ այդ գիւղին
տասանորդը առած և ցորենը ուղտերու վրայ բեռցած
կրէրէր: Քննութիւնը ցոյց տուեց և հաստատեց
վաղորօք արդէն յայտնի այն ճշմարտութիւնը, որ կո-
ղպուած ցորենը ուղղակի տարուած էր պէլէտի-
էյի նախագահ Բասիմի տունը և հոն ալ վար-
դուած: Քիչ մը ժամանակ անցնելէն յետոյ, երբ տա-
սանորդի պարտքը կառավարութենէն կուգուի. սպան-
ուող Մանուկի որբերու կողմէն իրողութիւնը Պոլիս
կհեռագրուի: Ներքին գործոց նախարարութիւնը իրո-
ղութիւններին գիտակից լինելով՝ կհրամայէ որ տասա-
նորդի ստակը ցորենի կողպտողէն գանձուի: Այս հը-
րամանին վրայ, խնդիրը յետաձգուեց էր: Հիմա այդ
միևնոյն խնդիրը տեղական կառավարութեան կողմէն նո-
րոգուելով, նոյն որբերու արտ և պարտէզ աճուրդի
հանուած են ծախելու և տասանորդի պարտուց հաշիւը
գոցելու, հակառակ ներքին գործոց նախարարի հրա-
մանին: Ահա առաջակ կառավարութիւն մը, որ նախա-
րարական հրաման մը իսկ բանի տեղ չգննել, երբ խն-
դիրը հայերը կեղեքելու համար է:

Գիւղերու մէջ նմանը չտեսնուած խտուրթեամբ
և անիրաւութեամբ տուրքերը կգանձուին, թէև 98 և
99-ը տարիներու ղենուորական տուրքերու համար

Համ-Իթական հրաման ելած էր որ չառնուին, բայց
խորեքայ կառավարութիւնը հիմա մարդ հանելով գիւ-
ղերը, բռնի կգանձէ որչափ որ կարելի է: Որովհե-
տեւ մինչև 95-ի ընդհանուր կոտորածը ամբողջ Աշ-
խար-Օվայի Հայ ժողովուրդը վճարած տուրքերու պաշ-
տօնական ընկալագիրը ունենալով՝ կրնար անոնցմով իւր
իրաւունքները պաշտպանել. ուստի թուրք կառավա-
րութիւնը անոր դէմ ալ սատանայական հետք մը
կխորհի: Անդրէաս գիւղի պաշտօնատունը՝ ուր կնստի
գայմագամը՝ կայրեն, անտարակոյս կանխաւ մտածուած
չար գիտումով մը, ամբողջ գոյքերով և տոմարներով:
Այնուհետև քմածին նոր տոմար կպատրաստեն, կսկին
հայերը խիստ կերպով նեղել, դաշտի մէկ ծայրէն
միւսը և հին, իբր թէ, մնացորդ տուրքերը պահան-
ջել: Խեղճ գիւղացիները շուարեր մնացել են, ինչ ը-
նեն. անգամ մը վճարած են արդէն այդ տուրքերն,
բայց իրենց բով ընկալագիր չունին, որ անոնցով կարող
ըլլան իրենց իրաւունքը պաշտպանել, զի կոտորածին ա-
տենը ամէնը կողոպտուած, կորսուած, այրուած են: Աս-
ռավարութիւնը՝ մինչև հիմա ղրկած ոստիկանները և
անոնց ձեռքով կատարած անգթութիւնները բաւական
չսեպելով՝ վերջերս Գարահիսարէն արաբկիրցի Եու-
սուֆ անունով դաժան անձը կղրկէ գիւղերը: Այս մար-
դուն պաշտօնն է խեղճ գիւղացիներէն տուրքերը գան-
ձել՝ ինչ կերպով ալ որ ըլլայ, մինչև իսկ արդէն
տրուած և վճարուածներն ալ, 100-ին 30ը իրեն վար-
դնելով՝ կառավարութեան որոշման համաձայն: Այս ա-
րիւնխում հարստահարիչը իւր պաշտօնը շատ հաւա-
տարմութեամբ և անձնուիրութեամբ կկատարէ — բըռ-
նութեամբ և ծեծով, Հայհոյանքով և նախախնդով կը
քաշէ Հայ գիւղացիներու տունէն, գոմէն և ակոռէն
ինչ որ կգտնէ՝ կով, եղ, էշ, ձի, գոմէշ, ոչխար ևն.
իզուր թշուառ գիւղացիները կուլան, կպոռան
կկանչեն թէ իրենք վճարած են այդ ուղած տուրքերը
և ընկալագրերը կողոպտուին և կոտորածին ժամանակ
կորսուած են. մտիկ ընող չկայ, ծեծով, փայտով կը
քաշէ գազանաբարձր պաշտօնեան ամէն ինչ, որ ձեռ-
քը կանցնէ, կծախէ ամենաչնչին գներով՝ 5 դուրուշ-
նոցը մէկ դուրուշն տալով. մինչև իսկ գոց դուռները
կտրելով կմտնէ և տուններուն մէջ գտածը առնելով
դուրս կիցնէ և այն կերպով կծախէ. ամէն աղքա-
տին հետ ալ այդ կերպով կվարուին: Այդպիսով հա-
յերը մոխրի վրայ նստեցնել և բոլորովին մուրացկան
դարձնել է կառավարութեան միտքը: Այս գրածս կը
հաստատէ Համ-Իթի մէկ նոր իրադէն, որ ղենու-
րական նոր պէտքեր հայթայթելու համար, կհրամայէ
ոչխարի, այծի, ուղտի ևն. տասանորդի վրայ 100-ին
6 նոր տուրք աւելացնել: Համ-Իթը կրտէ թէ այս
կարգադրութիւնը ժամանակաւոր է, սակայն՝ որ ժա-
մանակաւոր բառի նշանակութիւնը թրքական բառա-
րանի մէջ մշտական է, այդ գիտենք արդէն, զի նման
օրինակներ շատ ունինք:

(Օվայի գանազան կողմերը տեղական կառավարու-
թիւններէն զատ աւելի ազդեցիկ կառավարութիւն ալ
կայ — աղոնք տեղական պէյերն են, որոնք ժողովրդի
գլխուն վրայ կախուած սուրբ են, օրինակի համար
Էնտիքէսի մէջ, նշանաւոր Մէհմէտ Ալի էֆէնտին, որ
տեղական ամէն գործի և խնդրի մէջ անպատճառ մատ
ունի, այդ մարդը Հայ ժողովրդի առաջին կեղեքիչն է,
կաշառակերութեան համար գրպանները լայն բաց են
ամէն ժամանակ և ամէն բանի համար: 95-ի անյուր

կոտորածէն սարսափահար մի հայ՝ Ստեփան Գարթալեան, բնիկ անդրէասցի, նման օրինակ դէպքերու առաջ գէթ անպատրաստ չգտնուելու համար, իւր տան մէջ կշինէ, հազիւ 10-15 մարդ պարունակող, մի գետնափոր նըկուղ, որու մասին լուր կ'առնէ իւր զրացի Վարդերէս Դանիէլեան անուն վատ հայն և խեղճ կիմացնէ հայփոխին (Մկրտիչ Գովակիմեան, Սեբաստիոյ Ղալտը գիւղէն), աս ալ իւր կարգին չափազանցելով՝ կ'մտնէ կառավարութեան: 99 հոկ. 15-ին կ'բանտարկուին Ստեփան և իւր հինգ որդիք: Շատ չարչարանքից յետոյ անխիղճ կառավարութիւնը մի քիչ ցորեն կաշառով պիտի արձակէր, եթէ բանտարկեալները ընդունէին. բայց շուն Մէհմէտ Ալի էֆէնտին՝ կաշառի մեծ բաժին մը իրեն հանելու նպատակով՝ խեղճ քաղաքական գոյն տալով միւթեարքին լուր կ'հասցնէ, որ իւր կարգին կաշխատի խիստ կերպով պատժել խեղճները: Ինչո՞ւ — Որովհետեւ խորհած էին իրենց գոյութիւնը պահպանել. սակայն ամէն կողմէ անելանելի կացութիւնը տեսնելով՝ խեղճ բանտարկեալները կըստիպուին 70 ոսկւոյ կյոր գումար մը կաշառք տալ, որու 17 ոսկին շուն Մէհմէտ Ալի բաժինը կ'հասնի, և այդպիսով կազատուին առայժմ: Պէտք է գիտնալ որ խեղճ զոհերը դրամ չունէին, ուստի իրենց ընտանեաց պարէնն հայթայթող մի քանի արտեր ծախելով ձեռք բերին այդ գումարը: Արդէն հայն արտ կամ հող առնող չէ, անոր հողերը կանցնին թուրքերին և ինքը միայն արտառուածոր աշխատես կըլլայ ու կ'մըղկըտայ:

Կառավարութիւնն աշարի (տասանորդ) համար հայու հողն կ'ծախէ, իսկ թուրքին բնաւ բան չկայ: Ազիզ էֆէնտին այսօր ունի 800 ոսկւոյ չափ պարտք կառավարութեան աշարի փոխան, ատոր համար ոչ թէ անոր ապրանքը պէտք է վաճառուեր, այլ նորա տեղ պիտի ծախուէր անոր ընկեր Պաշը Պէյիկեան նշանի հողը, եթէ սա սակայն իւր պարտուց քանի պատիկը վճարելով՝ հողերը ազատելու չաշխատէր, չէ որ ան թուրք էր, իսկ սա հայ: Ուրիշ բան մն ալ կայ, երբ հայու մը հողը ծախուի մունեսիկը հայոց թաղը չգար պողալու, այլ թրքաց, որոնք գաղտագողի կ'առնուն աժան կերպով արժէքաւոր հողեր: Այս եղելութեանց համար շատեր կ'հաւաքուին և հեռագիր կուտան կուսակալին, բայց արդեօք հեռագրերն կուսակալին կը հասնին — այդ խեղճը մութին մէջն է, զի հեռագրատան պաշտօնեան կպահէ այդ տեսակ հեռագրերն, հետեւաբար անկարելի է կառավարութեան աննպատ գիր կամ հեռագիր ղոկել վերին տեսչութեանց. թող որ վերին տեսչութեանց առջեւ ալ հայու բողոքը անլսելի կ'մնայ:

Երկրագործական Պանքը որ, իբրեւ թէ, ինպստ երկրագործին հառատաւորած էր, այսօր հայ երկրագործին հողը յափշտակելու ամենալաւ միջոց մ' եղած է: Այս ընթացքով մօտիկ ապագայում հայը իւր ունեցած պատառ մը հողէն ալ իսպառ պիտի զոկուի:

Այս օրեր մզկիթներու մէջ վազ (քարոզ) տըրուեր է այն բովանդակութեամբ, որ խլամ եղողները քրիստոնէական եւ առեւտուր չընեն: Թուրքերու մէջէն ալ այս մօտիկ ժամանակներս հայերուն առաջարկներ եղած են, ըսելով թէ՛ մեզի ծախեցէք ձեր ունեցած կալուածները և հողերը, 100 ոսկիի արժողութեամբը 40-50 ոսկիի, եթէ չծախէք, քիչ ատենէն պիտի ըստիպուիք ամէն ինչ ձրի մեզի տալ: Կարծես թէ հա

րըստահարուողը, կողոպտուողը, կոտորուող — անանքը թուրքն է եղեր և հայն ալ կողոպտու կատարողը, որ ամէն օր կ'մտածեն հայութենէ վրէժ լուծել, նորէն ջարդելով կողոպտելով: Իսկ հայութեան մի մասը այս բոլորի հանդէպ դժբախտաբար սառն անտարբերութիւն ցոյց կուտայ, նա կարծես թէ մոռցել է դեռ երէկուայ 95-ի սոսկալի կոտորածը, մանաւանդ հարուստ դասակարգը:

Դամանակ չէ որ ամէն ստրկամտութիւն մի կողմ թողնենք և մեր արդարադատութիւնը, մեր տառապանքներու սպեղանին մեզմէ, մեր դէնքէն սպասենք: Հարուստ դասակարգը այդքան շուտ մոռցաւ, որ թշնամու սուրը խտրութիւն չէր, իւր և իւր աղքատ հարեան ազգակցի միջև: Երբէք մտահան չընենք դեռ շատ թարմ անցեալը և անվհատ առաջ երթանք դէպի մեր արդար և անհրաժեշտ պահանջներու իրականացումը:

Ս Ի Փ Ա Ն

Ն Ա Մ Ա Վ Դ Ե Բ Զ Ա Ն Ի 8

10 ապրիլ, 1900

Հազիւ հայ գիւղի մը մօտեցած և ահա մէկէն առջեւ կ'պարզուի սրտաճմիկ, աղէխարշ տեսարան մը: — Եկեղեցիները քանդուած, դպրոցները այրուած, հարկուաւոր տներ կիսաքանդ, աւերակ դարձած. իսկ անդին կիսամերկ, բոկոտն, գունդածափ հայ մանչ ու աղջիկ, փոքրիկ գառնուկներ, արեւին մէջք տուած: Գլուրան մը շէմքէ հազիւ ոտքը ներս դրած, հազիւ եկուոր, օտարական հայի լուրը առած և ահա ամէն կողմէ գլխիդ կ'եցուին խեղճ գիւղացիներ՝ ծեր ու պառաւ, հարս ու աղջիկ և մէկը լալով իւր որդու ողջ ըլլալու մասին կ'հարցնէ, միւսը՝ իւր ամուսնուն, հօր ուր գտնուելուն... և ապա արտասուքի հեղեղ, լացի մըրմունջ: Երբէք թշուառութիւնը, խեղճութիւնը այնպէս մուսք չէր գտեր հայու բնակարանին մէջ, ինչպէս հիմա: Հայու լեցուն փեթակը, երկրի տուած առատ առատ «բարիք»ը ոչ մի տան մէջ չէս կրնար տեսնալ: Մերկ, անօթի ժողովուրդ մը, կիսաւեր, հրկիզուած, կողոպտուած տուներու մէջ թառած, կծկուած: Կերածին խաշած աւելուկ, աղ ալ չկայ որ վրան ցանեն ու այնպէս ուտեն: Եւ այս դրութիւնը ընդհանուր է ոչ թէ մէկ, այլ բոլոր գիւղերին: Շատ քիչ տուն կայ որ լծկաններ, կով, այծ ու ոչխար ունենայ: Եթէ կողոպտուէն բան մը մնացեր էր, ան ալ կամ պարտատէրն է խլեր, կամ կառավարութեան անխիղճ հարկահաններն են ծախեր: Քիւրդն ալ ամէն օր իրեն «իրաւունք»ը — հաց կուզէ, դարման ու խոտ կը պահանջէ. բայց որ չկայ, ուրտեղէ տան: — Քուրդը այդ չհասկնար և եթէ ոչինչ չկրնայ ընել, տան մէջ եղած հողէ ամանները կ'կտրատէ: Հայու հացով ու ջրով մեծցած, յայտնի ոճրագործ Խալիլը, որու համար կոտորածէն առաջ հրաման էր ելեր զինքը բռնելու ու կախելու, այդ գաղանը որ կոտորածը սխաժ ժամանակ կառավարութիւնը զինքը կանչեր և պաշտօն էր տուեր հայերը կոտորելու և ան ալ 500 քուրդ գլխին հաւաքելով՝ հարկուաւոր գիւղեր քանդեր, հիմնայատակ էր դարձրեր, — հիմա ալ Համիդիա — Ալայի պաշտօնն է ստացեր և նորէն քուրդերը հետը առած ամէն օր «պաշտօնով» հայ գիւղերը կ'մտնէ և ամէն գիւղէ «իրեն համար կ'ապաժ տուրքը»

բռնի կռուներ, տուրք մը որ կառավարութեան տնօրէնը տուրքերու ցանկէն զատ է: Կառավարութեան պաշտօնեաներն ալ հին հարկ, նոր հարկ, յաւելեալ հարկ խտուրտեմբ կհաւաքեն ու կհաւաքեն. իսկ այս թըշուառ ժողովուրդը որ մէկին գոհացնէ, ուր տեղէն ճարէ, ինչ ընէ. քանի որ չունէ, բայց ով է լսողը: Եթէ կեղեքումը այսպէս շարունակուի, ալ զժուար թէ հայ մնայ այս կողմերը: Խեղճ գիւղացիները ստիպուած են իրենց արտերը ծախելու ամենաչնչին գներով. իսկ վաշխառու թուրքերու ուզածն ալ այդ է և շատերը իրենց տուն ու տեղէ զրկուելէ յետոյ, կըրկուին նաև իրենց քրտնաթոր աշխատանքով ձեռք բերած հողերէն ու գլուխը ծուած ասոր անոր միրապառն կգառնան և հայ գիւղացի պրօլէտարի թիւը այս կողմերը հազարաւորներ է: Այս գրութիւնը ունին՝ Խարխին, Ծաղկարի, Վժան, Ղազար, Դընիկ, Բագառիճ, Կողեկ, Կոթեր, Լեռնակիրճ և ուրիշ շատեր: Չեմ կարծեր որ միւս գաւառներու վիճակը մենէ շատ տարբերի:

Պարզ է, Օսմանցին կողմէ երկիր մը առանց հայու և այդ քաղաքականութիւնը առաջ կտանէ ուղղակի և կողմնակի ամէն միջոցներով: Իսկ մենք, մենք ինչ կմտածենք. մենք ինչ պիտի ընենք: Լուռ հանդիսատես մը:

Ս Ո Ւ Ս Ե Ր

Զ Ե Յ Թ Ո Ւ Ն

ՔԱՂԱՔԻ ԱՇԽԱՐՀԱՅԻՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ.

Օգոստոսն կամ Ունիա գաւառն՝ իւր աշխարհաբարական գիրքով, իւր բարձր լեռներով, գետակներով, հովիտներով, կլիմայով, նոյնպէս իւր բնակիչներով և վերջինիս հասարակական ներքին կեանքով՝ բոլորովին առանձնացած և կողիացած մի երկիր է կազմում:

Արևմուտքի և հարաւի կողմերից այդ երկրի սեպած լեռներն, որոնք կանոնաւոր կերպով իրար են կցուած պզտիկ շղթաներով ու բլրակներով, անմիջապէս ընդհատուած են խորխորատներով, նեղ կիրճերով, գետակներով և կամ՝ նախ փոքր և հետզհետէ մեծ դաշտերով: Այդ շրջապատից դուրս զգալի կերպով փոխուած է նրա բարեխառն ու առողջասուն օդը՝ ջերմոտ, ձնշող և ապականուած մի օդի. այնտեղ փչում է հարաւային թունալից քամին՝ փոխանակ հիւսիսային զով սիւգի: Պերիդից դէպի հիւսիս, աւելի հեռու լեռնաշղթաներն արագ-արագ ցածանալով ձգուած, ընդարձակում են Ալբիստանի և Ուզուն-Եայլայի դաշտագետիները: Իսկ արևելեան կողմից այդ երկիրը կտրուած է նշանաւոր և պատմական Պիւրամուս կամ Ճիհան գետով: Ճիհանը իւր գոյութիւնն առնում է փոքր-Ասիայի խորքերից և իւր աւազանը ենթադրուած է լինել Անտի-Տաւրոսի և Բին-Բուղայի բարձր լեռները, Ալբիստանի շուրջը աւելի մեծանալով և ծնունդ տալով Սէօկիտլի գետակին աղմկալի յորձանքներով ու գահավեժներով նա իջնում է դէպի ցած և անցնում Զէյթունից երեք ժամ հեռավորութեամբ:

Աղիւղացած աշխարհագրական դիրքով սոյն լեռնային երկիրը կազմում է մի նշանաւոր բարձրավանդակ Տաւրոսեան և Ամանոսեան լեռների մէջտեղ: Տաւրոս

և Հայ լեռների երկարաձիգ շղթաները ձգուելով Միջերկրականի եզերքներից և գրկելով Չուգուր և Ամրգընդարձակ ու բարեբեր դաշտերը՝ կանգ են առնում և կտրուում արևմուտքից ու հարաւից, այդ բարձրավանդակի շուրջը: Իսկ արևելքից ու հիւսիսից Ճիհանի միջոցով կտրուած են Ախլը-Դաղին, Ալիշարը, Աղճէ-Դաղին, որոնք, որպէս մի շղթայի յաջորդական օղակներ, հետզհետէ շարունակուելով և ձգուելով դէպի փոքր-Ասիայի խորքերը, կազմում են Անտի-Տաւրոսեան և Տէրսիմի նշանաւոր լեռնաշղթաները:

Լեռնավանդակի ամենաբարձր գագաթը անուանում է Պրիդ կամ Պերիդ՝ Զէյթունից դէպի հիւսիս, մօտաւորապէս, 8 ժամ հեռի և ծովի մակերևոյթից գրեթէ 3,600 ոտք բարձր: Պերիդ արաբերէն բառ է և նշանակում է «ցուրտ»: Պերիդն այդ անուանը հաւանականաբար ընդունել է հին ժամանակները՝ արաբական արշաւանքների և նոցա տիրապետութեան միջոցին՝ իւր ցուրտ և միշտ ձիւնապատ լինելու պատճառով: Պերիդը յայտնի է իւր անմատչելի գիրքով, առողջ կլիմայով և անուշ ու սառը ջրերով: Այնտեղ գտնուում են բազմատեսակ որսի կենդանիներ, թռչուններ և ունի ճոխ բուսականութիւն՝ մասնացոյց եղած եւրոպական յայտնի բուսաբանների կողմից: Հէնց այս է պատճառը, որ Պերիդը պաշտելի և նուիրական մի վայր է դարձել զէյթունցիների համար, ինչպէս պատմական Ոլիմպոսը Յոյների համար: Տեղական աշուղները նուիրած են Պերիդի յիշատակին բազմաթիւ գովասանական երգեր և բանաստեղծութիւններ, որոնք մէկ առանձին հաճոյքով ու ինքնագոհութեամբ են երգում նոյն տեղի աղգաբնակութեան կողմից: Այնտեղ գտնուում են ընտիր տեսակի հարուստ երկաթահանքեր, որոնք, մինչև 20-25 տարի առաջ գեռ, զէյթունցիների արդիւնաբերութեան և վաճառականութեան միակ աղբիւրն էին եղած: Զէյթունցիները հրմուտ լինելով այդ արհեստին՝ արդիւնաբերում էին և պատրաստելով երկրագործական ու տնային զանազան գործիքներ՝ արտածում էին մինչև հեռավոր նահանգները: Վերջին աւարիներս, սակայն, եւրոպական երկաթի աժանութեան պատճառով անկարող են եղած մըրցել եւրոպական շուկայի հետ և այդ պատճառով, անկարող լինելով շահագործել, ստիպուած՝ փակել են այդ ընդարձակ հանքերը. իրենց պէտքերի համար անգամ այժմ գործածում են եւրոպական երկաթը: Պերիթը զէյթունցիների գլխաւոր եայլան (ամորանոցը) է: Դաւարներն ու արջառները իրենց հետ առած, մայիսի մէջ, ժողովուրդի մեծագոյն մասը բարձրանում է այնտեղ և վրանների ներքեւ ապրում մինչև օգոստոսի վերջերը, երբ արդէն ցուրտը վրայ հասնելով՝ հաւաքուում և վերադառնում են Զէյթուն:

Եթէ մարդ բարձրանալով Պերիդի գագաթը դիտէ շուրջը, դէպի վայր, պիտի տեսնէ կանոնաւոր կերպով, տակաւ առ տակաւ, ցածացող բազմաթիւ լեռնագագաթներ և անմատչելի ապառաժներ, որոնցից ումանք բոլորովին մերկ են, իսկ ոմանք, ընդհակառակը, զարդարուած են վայրի մշտադալար ծառերով, թուփերով և ծաղիկներով: Այդ գլխաւոր լեռներն են հետեւեալները. — Պերիդի արևմտեան և հիւսիսային կողքերը գտնուում են Գանտիլ-Դաղի, Բօշ-Դաղի, Եէտի-Դարտաշար, որն ունի եօթը ցցուած սեպածեւ, սրածայր գագաթներ, Սաղ-Տալը ևն. որոնցից յետոյ շարունակութիւն են ստանում Կոկիսանի

լեռները: Արևմտից-հարաւ ձգւում են Չաւտաբ, Կարմիր-Լեռ, Հէօպէթ, Տօլաբ-Աղբէն: Արեւելեան և հարաւ-արեւելեան կողմերը՝ Իւկէճ, Աթլըբ, Փրկիչ-Լեռ, որոնց ստորոտը քերելով անցնում է ձիհանը: Իսկ դէպի հարաւ են Ղօզախ, Չըրաբ, Սօլաբ-Տէտէ և Պէրզինկայ լեռները, որոնցից գոյանում է զէյթուն անունով գետակը:

Սոյն ընդարձակ և անմատչելի լեռներից ոմանք միացած են իրար հետ ապառաժային փոքրիկ օղակներով, իսկ ոմանք, պահելով իրենց մէջ խորը անգունդներ, դէմ առ դէմ ցցուած անհարթ կողքերով, սեպած և բարձրանում են դէպի վեր: Սոյն լեռների մէջ չկան շինուած կանոնաւոր ճանապարհներ, այլ միայն ոլորապտոյտ շաւիղներն են, որ շարունակուում են դարեւոր հեղեղների թողած բնական արահետների միջով, կամ լեռների գագաթներից և կամ կողքերից, ուր մի փոքր անդգուշութիւն բաւական է, որպէս զի ճամբորդը գլորուի և անհետանայ վիհերի մէջ: Այդ լեռների միջից միայն երկու գլխաւոր ճանապարհներ են անցնում, որոնք Զէյթունից Ալբիստան և Կոկիսոն են տանում իսկ ձմեռուայ ամիսներն առհասարակ անանցանելի են և երթեկութիւնը բոլորովին դադրում: Ալբիստան տանող ճանապարհն ունի նշանաւոր և պատմական մի Ղառուշ (կիրճ), ուր զէյթունցիները մի քանի տասնեակ կտրիճներով, նախկին կռիւների ժամանակ, քանիցս յաղթութիւններ են տարած հաղարարութիւններով վրայ: Զէյթունից երեք ժամ հեռի դէպի հիւսիս, նեղ, քարուտ անցքերով, օձապտոյտ ելեւէջներով սկսում է այդ Ղառուշը և տեւում երկու ժամից աւելի: Նրա ստորոտից, դէմ առ դէմ կանգնած լեռների միջից, անցնում է ձիհանը կատաղած յորձանքներով և խլացնող գոռում գոչումով: Ղառուշից ներս ճանապարհը մտնում է մի անգամ լեռների խորը, մութ ձորերի մէջ, ուր երկինքը հազիւ նշմարւում է որպէս մի սպիտակ պատուածք և երբեմն բարձրանում սարերի գագաթները: Միայն սալմալը Զէյթունցին է, որ չախմախը հրացանն ուսին կախ ձգած, որպէս աներկիւղ և արագաշարժ եղնիկ, քարէ քար ցատկելով գնում, թռչում է, ուր կամենայ:

Զէյթուն քաղաքը հաստատուած է ահա այսպիսի անառիկ լեռների ծոցի մէջ, առցա հարաւային ըստորոտը, ծովի մակերեսից գրեթէ 2,800 ոտք բարձր մի եռանկիւնի ձորամիջին:

Զէյթունը գայմագամանիստ է, Մարաշի միւթէսաւորութեան ներքեւ, այդ քաղաքի հիւսիսային արեւմտեան կողմը և մօտաւորապէս 36 մղոն կամ 12 ժամ հեռի: Նա ունի 1,500 տուն հայ բնակիչ և 30 տուն թիւրք. վերջիններս հայերէն ազատ խօսել գիտեն:

Քաղաքի կրդրոնը բարձրանում է սև ապառաժներով փոքրիկ մի ամուր բերդ, որի շուրջը բոլորաձև ցած իջնող քարքարոտ զարկվայրերի երկարութեա վրայ, խիտ կերպով, կարգ-կարգ և սանդխի ձևով շինուած են երդիքաւոր տները: Բերդի գագաթը կան մի քանի տներ միայն, որոնք սեպհականութիւն են Միջին թաղի իշխանների: Ճանապարհները նեղ, անկանոն և անհարթ են. երբեմն փողոցներից անցնելու համար մարդ հարկադրւում է մաղլիջ կամ քարից բարցատելով գնալ:

Քաղաքը երեք կողմերից բոլորովին կտրուած է երկու գետերով, որոնք բղխելով հիւսիսային լեռներից սկսում են մին՝ արեւմուտքից, երկրորդն՝ արեւելքից

և սոսկալի խորութեամբ ձորեր բաց անելով քաղաքի շուրջը դելտա կազմած, իրար են միանում անմիջապէս քաղաքի հարաւային կողմերը: Գետակների վրայ երեք տարբեր տեղեր ձգուած են փայտէ երեք հաստատուն կամուրջներ, որոնցից զատ չկայ ու է ճանապարհ գրսի հետ յարաբերութիւն անելու համար: Կամուրջների միւս կողմերը շինուած էին բաւական տներ և հետզհետէ աւելանում էր նոցա թիւը, սակայն վերջին Ապստամբութեան ժամանակ զէյթունցիները իրենց ձեռքով այրեցին այդ շէնքերը թշնամուն որ և է պատշապարան չթողնելու համար:

Քաղաքի արեւմտեան և հարաւ-արեւմտեան կողմերը, գետակի անմիջապէս միւս եզերքը, տափակ կողքերով և միակտուր սև ժայռերով ձգուած է Սօլախ-Տէտէ լեռը՝ Զէյթունից մի քանի հարիւր մէթր բարձրութեամբ. իսկ հիւսիսային և արեւմտեան կողմերը նոյնպէս միապաղաղ ժայռերով բոլորովին մերկ և հարթ գագաթով բարձրանում է Պէրզինկա լեռը Սօլախ-Տէտէ-ից աւելի բարձր դիրքով և իւր կատարով դէպի քաղաքը թեքուած ձևն ընդունած, Պէրզինկան ունի երկու գլխաւոր գագաթներ, որոնցից մին կոչւում է Քէրծէր (քար-ծայր) և գտնւում է անմիջապէս Զէյթունի հիւսիսային կողմը, որի վրայ մի քանի տներ ևս շինուած են:

Պէրզինկա և Սօլախ-Տէտէ լեռներն, իրենց բարձրահայեաց դիրքով երեք կողմերից — հիւսիս, արեւելք, արեւմուտք — շրջապատում են Զէյթունը, որպէս բնական և անառիկ պարիսպներ: Իրենց երկու ծայրերը բոլորակի կերպով հետզհետէ ցածրանում են և նեղանալով քաղաքի հարաւային կողմը. թողւում են բաւական լայն և խորունկ մի լեռնաձոր, որտեղից անցնում են միացած գետակները փրփրելով և ահագին ազմուկ հանելով:

Զէյթունը բաժանուած է չորս թաղերի. — Վերի կամ Եւենի-Տիւնեաների թաղ, որը գտնւում է քաղաքի հիւսիսային կողմը Քէրծէրի ստորոտը. Միջին կամ Սուրէնեան թաղ՝ որի տները ցրուած են քաղաքի կեդրոնը, կամ բերդի շուրջը. Բօզ Բայիր՝ քաղաքի հարաւային կողմը՝ զառիվայրի վրայ. չորրորդը Կարկալար՝ քաղաքի հարաւ-արեւմտեան կողմը:

ՀՐԱՉԵԱՅ — ՄԱՐԱՆ

ԵՐՐՈՊԱՅԻ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Եթէ Գերմանական սօցիալիստական կուսակցութիւնը ներկայացնում է մի ահագին մեքենայ՝ բաժանուած հազար ու մի մասերի, որոնք սակայն մի չտեսնուած ներդաշնակութեամբ միասին և միահաղոյն գործում են — նոյնը սակայն չի կարելի ասել Քրանսիական սօցիալիստական կուսակցութեան մասին:

Ընդգրկելով իւր մէջ մօտ երկու հազար բանուորական զանազան խմբեր, Քրանսիական սօցիալիստական կուսակցութիւնը իսկապէս կազմուած է հինգ սօցիալիստական՝ քիչ թէ շատ՝ մեծ կուսակցութիւններից: Չնայելով որ գեւ. անցեալ դեկտեմբերին Պարիզում տեղի ունեցաւ առաջին ընդհանուր համագումարը և Փրանսիական բոլոր սօցիալիստական կուսակցութիւնները հրատարակեցին միութիւն, սակայն ներկայումս այդ միութիւնը աւելի պաշտօնական, աւելի անուանական է, քան թէ իրական:

Ռիշդ է, երբ միութիւնը հրատարակուեց՝ միւսին ժամանակ որոշուեց, որ գոյութիւն ունեցող սօցիալիստական հինգ կուսակցութիւնները, պահպանելով հանդերձ ներքին կազմակերպութիւնը, պէտք է կազմէին իրենց ներկայացուցիչներին՝ «Կեդրոնական մասնախումբ», որ պէտք է հսկէր ֆրանսիական Պատգամաւորական Ժողովում ներկայացուցիչ-սօցիալիստների ընթացքի վրայ և ամեն ջանք թափէր, որպէսզի նրանց գործունէութիւնը լինէր միաձայն, մի ուղղութեամբ և համապատասխան կուսակցութեան հիմնական կէտերին:

Սօցիալիստների միութիւնը պաշտօնապէս հրատարակուեց, կազմուեցաւ և՛ Կենդրոնական մասնախումբը 52 ներկայացուցիչներին, բայց սօցիալիստական կուսակցութիւնների միութիւնը փաստօրէն դեռ այժմ էլ գոյութիւն չունի:

Կենտրոնների միջև այսօր ֆրանսիական Պատգամաւորական Ժողովում (որտեղ սօցիալիստ-կուսակցութիւնը ունի յիսունից աւելի ներկայացուցիչներ) չի անցել քիչ թէ շատ մի լուրջ խնդիր, որի մասին ժողովում գտնուող սօցիալիստները յայտնէին միւսին կարծիքը, ցոյց տալին միւսին ուղղագիծը: Աւելի ևս.— երբ վերջի ամիսներում հրատարակուեցան մի քանի նոր օրէնքներ, որոնք բանուորական օրուայ քանակութիւնն էին շոշափում— ֆրանսիական սօցիալիզմը նորից կարծես միմեանց հակառակ բանախնդրի բաժանուեց:

Հետաքրքրականն այն է, որ տարբեր ուղղագիծերի կուսակցութիւնները կազմում են, այսպէս ասած, շրջաններ և խմբեր: Հենք՝ «Մարքսիստները կամ «Կոլեկտիվիստները», քսան տարուց ի վեր գործում են ֆրանսիայում և իսկապէս ասած բանուորական կուսակցութեան առաջին և անձնուրաց կազմակերպիչներն են եղել (Վաֆարդ, Գէր, Վայեան). միւսները «Անկախները» որոնց գործունէութեան ասպարէզ դուրս գալը հազիւ 6-8 տարի է, բայց որը նոյնպէս եռանդուն գործիչ է և որի մէջ կան նոյնպէս անզուգական մի քանի ոյժեր, ինչպէս օր. Ժօրեսը:

Պարզ ըմբռնելու համար ֆրանսիական սօցիալիստների հայեացքների տարբերութիւնը, մեզ անհրաժեշտ է ասել մի քանի խօսք այն հասարակական երևոյթների մասին, որոնց առիթով և սկսուել է ֆրանսիական սօցիալիստների տարբեր ուղղագիծը:

Մօտ մի տարի սրանից առաջ, երբ դեռ չարաբաստիկ Գրէյֆուսի գործի օրերում ֆրանսիան մի տեսակ տենդոտ և ջղային դրութեան մէջ էր գտնուում— բուրժուայ Հանրապետական Կուսակցութիւնը («Պատեհականները» և «Արմատականները») պարզօրէն տեսան, որ «Միապետական» կուսակցութիւնը ահագին դաւադրութիւն է կազմել և պատրաստուում է ֆրանսիայի ներկայ Հանրապետական կարգերը փոխարինել միապետական կարգերով:

Իսկ ահա բուրժուայ Հանրապետական Կուսակցութիւնը, որքան էլ մինչև այդ օրը սօցիալիստների թշնամին լինէր, որքան էլ սօցիալիզմի բարոյական ոյժը արհամարհող ձեւանար, բայց և այնպէս հարկադրուեցաւ ինքը առաջինը իւր ձեռքը մեկնել սօցիալիստական կուսակցութեան և խնդրել, որ իրեն օգնեն «ընդհանուր թշնամու» — միապետական-կղերական դաւադրութեան դէմ:

Հանրապետականները շատ լաւ գիտէին որ սօցիալիստական կուսակցութիւնը միշտ ջատագով է եղել

քաղաքական ազատութեան, հետևապէս նա երբեք չի թողնի, որ արդէն գոյութիւն ունեցող քաղաքական ազատութիւնը (խօսքի, մամուլի, համագումարի ևն.) փոխարինուի որևէ միապետական բռնապետական կարգերով: Սօցիալիստական կուսակցութիւնը քաղաքական ազատութեան վրայ միշտ նայել է իւր և մի անհրաժեշտ միջոցի վրայ, որի բովից միայն անցնելով կարելի է պատրաստել ապագայի իդէալին հասնելու ճանապարհը: Որքան որ գոյութիւն ունեցող քաղաքական ազատութիւնը բաւարար չլինէր, այնուամենայնիւ նա տալիս էր ֆրանսիական բանուորներին այն անհրաժեշտ միջոցները, որով բանուորը կարող էր կուռել իւր շահագործող դասակարգի (կապիտալիստ բուրժուազիայի) դէմ: Այս բոլորը բուրժուայ հանրապետականները շատ լաւ հասկացել էին և ահա թէ ինչո՞ւ տեսնելով սօցիալիզմի ոյժը, խնդրեցին սօց. կուսակցութիւնից օգնել իրենց և ժամանակաւորապէս միացած ոյժերով ջախջախել միապետական-կղերական դաւադրութիւնը:

Սակայն միւսին ժամանակ բուրժուայ Հանրապետական Կուսակցութիւնը շատ լաւ գիտէր, որ եթէ պատգամաւորական ժողովում գտնուող յիսունից աւելի սօցիալիստական ձայները իրան օգնէին, ինքն էլ ստիպուած էր նրանց մի քանի պահանջներին գոհացում տալու: Բայց սօցիալիստների պահանջները միշտ եղել են յանուն և յօգուտ բանուոր դասակարգի շահերին և հետևապէս ուղղուած ընդդէմ բուրժուազիայի անտեսական առանձնաշնորհումներին: Գրութիւնը այնպէս էր խճճուած, որ Հանրապետական Կուսակցութիւնը մի կողմից ուղղում էր սօցիալիստների օգնութիւնը, միւս կողմից և չէր ուղղում զենալ ընդդէմ բուրժուազական շահերին: Եւ ահա տեղի է ունենում մի շատ սրամիտ և միջև այդ ժամանակ դեռ չտեսնուած քաղաքական երևոյթ: Կոզմուում է մի նոր կառավարութիւն հանրապետական անդամներից, որի մի անդամ սակայն լինում է սօցիալիստ. յայտնի՝ սօցիալիստ Միլլերանը նշանակուում է կառավարութեան անդամ-նախարար:

Չի կարելի ի հարկէ ասել, որ Միլլերանի նախարար դառնալու օրից միայն տեղի ունեցաւ ֆրանսիական սօցիալիստների երկու տարբեր ընթացքը, քանի որ դեռ Գրէյֆուսի գործի միջոցին «Անկախ» սօցիալիստական կուսակցութիւնը միջամտում էր արգարադատութեան գործի մէջ, միւսները Կոլեկտիվիստները (Հաւաքականներ) չէզոք դեր էին խաղում Գրէյֆուսի վերաբերմամբ: Սակայն «Միլլերանի դէպքից» յետոյ «Կոլեկտիվիստ» կուսակցութեան և «Անկախներ»-ի մէջ եղած տարբերութիւնը ակնյայտնի եղաւ ամենքի համար:

Մի կողմից Կոլեկտիվիստները պիւրճաբանօրէն ապացուցանում էին, որ հենց սօցիալիստական գաղափարը և նրա սկզբունքները թոյլ չեն տալիս, որ մի սօցիալիստ դառնայ անդամ այնպիսի կառավարութեան, որ ամբողջովին բուրժուազական է իւր հայեացքներով և որը լինելով կապիտալիստ դասակարգի ներկայացուցիչ, պէտք է որ ինքն էլ հակառակ լինի բանուոր դասակարգի ձգտումներին. ինչպէս ուրեմն մէկ այդպիսի նախարարութեան անդամ կ'որոշ է լինել մի սօցիալիստ, որի կոչումն է պաշտպանել բանուոր դասակարգի շահերը. չէ՞ որ այդ սօցիալիստ նախարարի նշապատակը ու կռուի միջոցները բոլորովին հակառակ են իւր ընկերների՝ միւս նախարարների նպատակին ու միջոցներին: Բացի այդ, ինչպէս կարելի է մեծ յոյս դնել

և ուրախանալ, ասում էին Վօլեկտիվիստները, որ մի սօցիալիստ նախարար է նշանակուած, քանի որ նա մենակ ինչ որ էլ կամենայ անել յօգուտ բանուոր դասակարգին,— ոչինչ չի պիտի կարողանայ անել, այն պարզ պատճառով, որ միւս նախարարները երբէք չեն համաձայնի նրա հետ. մինչդեռ մի սօցիալիստի նախարար դառնալով—բանուոր դասակարգին էլ սկզբում մեծ յոյսեր տածելով, յետոյ անհրաժեշտօրէն հիաւթափուած, կտեսնէ, որ իւր ներկայացուցիչները կառավարութեան մէջ լինելով հանդերձ իւր գրութիւնը միւսնոյն է մնում:

Մի կողմից այսպէս էին նայում «նախարարի» հարցի վրայ:

Միւս կողմից, «Անկախ» կոչուած սօցիալիստները ամեն ճիգ ու ջանք էին թափում իրենց ընկերներին համոզելու համար, որ ներկայ քաղաքական դէպքերը պահանջում են այդ ռազմագիծը, որ գոյութիւն ունեցող քաղաքական կարգերը պահպանելու նպատակով, անհրաժեշտ է բուրժուայ հանրապետական կառավարութեան օգնել, նրան բարոյապէս պաշտպանել, ի դէպս և միանալ նրա հետ, դառնալ կառավարութեան անդամ ընդդէմ միապետական դաւադրութեան, որպէս քաղաքական ազատութեան խորտակողների դէմ: Այդ հարցը, որ պէտք է վերջնականապէս վճռուած համարուէր դեկտեմբերի առաջին համագումարի մէջ—իսկապէս կիսատ կերպով վճռուեց. քանի որ վճիռը սկզբը բունքների տեսակէտից էր արուած ուստի և ոչ մի իսկական նշանակութիւն ունեցաւ: Ասում ենք որ այդ խնդիրը չվճռուեց, որովհետեւ հէնց մինչև այժմ էլ այդ հարցը զանազան թիւրիմացութիւնների պատճառ է դառնում, և որից առաջացած տարբեր կարծիքները ժամանակ առ ժամանակ շատ սուր կերպարանք են ստանում որը և վնասում է ընդհանուր սօցիալիստական գործին:

Մօտիկ ապագան, մանաւանդ երբ ներկայ կառավարութիւնը, որի մէկ անդամը սօցիալիստ է, ընկնի և մի այլ հանրապետական կառավարութիւն նշանակուի—մեզ ցոյց կտայ, թէ որքան մի սօցիալիստի նախարար լինելուց օգուտ կամ վնաս ստացուի բանուոր դասակարգը և սօցիալիստական գործը առհասարակ: Այս բարդ խնդրի մէջ, մի բան սակայն շատ բնորոշ է և արժանի ուշադրութեան, որ մի սօցիալիստի նախարար դառնալու խնդիրը պաշտպանողները («Անկախները») առաջ բերին գործունէութեան մի շարք նոր ձևեր, որոնք, ինչպէս ասացինք, միւս սօցիալիստների գործունէութիւններից տարբեր է: Սօցիալիստական պարօպագանդայի այդ նոր ձևերը եթէ մինչև վերջին ժամանակներս չէին գործածուում և միայն ներկայոււմքս են ծնունդ առնում՝ ըստ ամենայնի նրանք ունեն իրենց գոյութեան իմաստը: Ինքն ըստ ինքեան բնական է և հասկանալի, որ երբ ժամանակները այնքան փոխուել են, որ կեանքի կողմից նոր պահանջներ են լինում—պէտք է որ յայտնի քաղաքական կուսակցութիւնն էլ գործէ ըստ ժամանակի պահանջին: Այն՝ ինչ սրանից 5-10 տարի առաջ պիտանի էր ճանչցուած կամ անհրաժեշտ. ներկայումս կարող է լինիլ ոչ թէ միայն անպէտք, այլ շատ անգամ և վնասակար:

Ահա հէնց այս սկզբունքն է, որով և առաջնորդուում է Փրանսիական սօցիալիստների «Անկախ» կոչուած մասը:

Իսկ թէ ինչո՞ւմ է գլխաւորապէս նրա գործունէութեան տարբերութիւնը Փրանսիական միւս աւելի հին

և աւելի մեծ բանուորական կուսակցութեան գործունէութիւնից—այդ մասին կասենք միայն մի քանի խօսք:

«Վօլեկտիվիստ»ների կուսակցութիւնը բանուոր դասակարգից զատ ոչ մի ուրիշ դասակարգի հետ չի ուղում միանալ և գործել. նրա գործունէութիւնը զուտ քաղաքական-սօցիալիստական հողի վրայ է, ըստ որում նրա նպատակն է ընտրութիւնների միջոցով հասնել այն մեծամասնութեան, որը և առնում է իւր ձեռքը քաղաքական ղեկը. իսկ քաղաքական ղեկը ձեռք առնելով՝ նրան արդէն շատ հեշտ է դառնում խոշոր սեպհականութեան և արդիւնագործութեան միջոցները դարձնել ազգային, «հաւաքական» սեպհականութիւն:

Մինչդեռ «Անկախ»ները համաձայնելով հանդերձ այդ ծրագրի հետ, իրենց գործունէութիւնը տարածում են հասարակութեան և միւս խաւերի վրայ. ինչպէս օր. գիտնականների, արուեստագէտների, և առհասարակ «մտաւոր» կամ ինտելլիգէնտ կոչուած շրջանների վրայ էլ: Համոզուած, որ կարելի է և անհրաժեշտ՝ յօգուտ սօցիալիստական գաղափարին՝ օգտուել ամեն մի դէպքից, նա չի արհամարհում այն և աշխատում օգտուել ներկայացած ամեն, նոյն իսկ ամենափոքր միջոցներից, որոնցով որ առիթ կներկայանայ սօցիալիստական պրօպագանդան առաջ տանել, բացի այդ, տեսնելով որ սօցիալիզմը քանի գնում ընդգրկում է կեանքի գրեթէ բոլոր կողմերը, նոյնքան տնտեսական, որբան և մտաւոր ու բարոյական, նա վճռել է հէնց այժմեանից ներկայ կուսակցական կազմակերպութեան մէջ պատրաստել բանուորական միութիւններ (syndicat և cooperation). այդ տնտեսական միութիւնները՝ «Անկախ» սօցիալիստական կուսակցութեան համոզմունքով՝ մեծ կրթիչ և պատրաստի ոյժ պիտի լինին ապագայ սօցիալիստական կազմակերպութեան նկատմամբ: «Անկախ» կուսակցութիւնը ուզում է ամեն հասարակական երևոյթի առիթով յայտնել և բացատրել իւր սօցիալիստական հայեացքները միջոցները. լինի գեղարուեստը, լինի գիտութիւնը, լինի գինուորականութիւնը կամ կղերականութիւնը—նա պատրաստ է և արդէն անում է իւր սօցիալիստական պրօպագանդան:

Նշուշտ, ընթերցողը տեսնում է, որ Փրանսիական սօցիալիստների մի մասի այսպիսի լայն գործունէութեան ծրագիրը, համակրելի լինելով հանդերձ, կարող է ունենալ և իւր բացասական հետեանքները. այդպէս՝ օր. ոյժերը կարող են ջլատուիլ, կարող են բազմաթիւ «սուտ և կեղծ» սօցիալիստներ նրանց հետ գործել և ընդհանուր գործին վնասել, կարող են բողաքական կռուի վրայ անհրաժեշտ ուշադրութիւն չը դանձնել և այլն. բայց և այնպէս գործունէութեան նոյն այս լայն ծաւալը մէկ անգամ ընդ միշտ ցոյց է տալիս (և միայն կոյրերը չեն տեսնում), թէ որքան սօցիալիստական գաղափարը պահանջ է դարձել Փրանսիայում, թէ ինչ աստիճանի սօցիալիզմը մի ոյժ, մի անհրաժեշտութիւն է դառնում Փրանսիայի բազմակողմանի և ազմկալից հասարակական կեանքի համար, և ինչ արագ ընթացքով նա դիմում է դէպի առաջ:

Z — TZ.

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. — M. Lambert. — 85, Peckham Rye London S.E. [Angleterre].